

บทที่ ๒

บทบาทการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า

บทบาท หมายถึง การปฏิบัติตามหน้าที่ที่สังคมไว้^๑ หรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับในที่นี้ หมายถึง บทบาทของพระพุทธเจ้าที่ได้ทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคพุทธกาล มาถึงปัจจุบัน เกิดขึ้นจากพระองค์ทรงมีบทบาทในการเผยแผ่อย่างจริงจัง เพื่อจะได้นำหลักธรรมคำสอนได้แพร่หลายสู่ประชาชน ที่ได้รับความทุกข์จากการไม่เข้าใจในหลักการดำเนินชีวิต เมื่อได้รับคำสอนและปฏิบัติตามแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ สุขทางกายสบายทางใจ คือ ประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า เป็นเป้าหมายสำคัญของพระพุทธศาสนา และเป็นบทบาทสำคัญอีกประการหนึ่งในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๒.๑ บทบาทการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงคำนึงถึงการที่จะทรงแสดงธรรมโปรดประชาชน ในเบื้องต้นพระองค์ทรงลังเลอยู่ว่าจะโปรดดีหรือไม่เพราะทรงเห็นว่าธรรมที่ทรงค้นพบด้วยการตรัสรู้นั้น เป็นสิ่งอันล้ำลึก ยากต่อผู้ที่ยังยึดติดในกามคุณจะรู้ได้ แต่ก็ทรงตระหนักในหลักความจริงที่ว่า มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั้งปวง มนุษย์เป็นเวไนยสัตว์คือ เป็นสัตว์ที่แนะนำสั่งสอนได้ แต่ถึงพระนั้นมนุษย์ก็ยังมีระดับของความแตกต่างในความพร้อม สติ ปัญญา ความรู้ความสามารถ พระองค์จึงทรงเปรียบเทียบมนุษย์เหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่าที่มีความแตกต่างกันในการเรียนรู้พุทธธรรม ดังนั้นหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์จึงแตกต่างกันไปตามกาลเทศะและบุคคลที่สั่งสอน^๒

บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรง สามารถสร้างความสนใจ ความศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังหรือกลุ่มเป้าหมายด้วยรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายในทุกสถานการณ์ ไม่จำกัดตายตัวเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง มีดังนี้

^๑ ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานและสมบูรณ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘๕.

^๒ พระวุฒิกรณ วุฑฺฒิกรณ, “ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวรมุนี (ประยูร ธรรมจิตโต),” วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐.

๑) **บทบาททางกาย** หมายถึง การสำรวม หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ พระอิริยาบถ ให้สงบเรียบร้อยงดงาม ก็ถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังเช่น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมุ่งไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อทรงแสดงธรรมโปรด พระปัญจวัคคีย์ มีนักบวชอาชีวกผู้หนึ่งชื่อว่าอุปกะ เดินสวนทางมา เพียงพบเห็นบทบาททางของพระพุทธองค์เสด็จดำเนินด้วยพระพุทธลีลามิพระอาการสงบเรียบร้อยไปตามปกติเท่านั้น เขากลับเกิดความประทับใจตรงเข้าไปสนทนาด้วย ภายหลังจากนั้น เขาไปใช้ชีวิตฆราวาสแต่งงานมีครอบครัวแล้ว เกิดความเบื่อหน่าย ได้กลับมาขอบวชประพฤติธรรมกับพระพุทธองค์และบรรลุนิพพานได้ในที่สุด^๓

๒) **บทบาททางวาจา** หมายถึง การใช้วาจาให้เกิดประโยชน์ เช่น อนุสิสฺสวาจา พระพุทธองค์ทรงเปล่งวาจา “เราหยุดแล้ว อนุสิสฺสวาจา ท่านต่างหากจงหยุด”^๔ เป็นบทบาทการใช้วาจาเพื่อจะให้ผู้ที่มีใจชั่วร้าย กลายมาเป็นสาวกที่ดีในพระพุทธศาสนา

๓) **บทบาททางใจ** หมายถึง การแสดงออกทางใจที่หนักแน่น สงบเยือกเย็น และเต็มเปี่ยมด้วยเมตตากรุณา เช่น “พญานาคไม่ทำร้ายเรา ท่านก็สละปะท่านโปรดอนุญาตโรงไฟเกิด”^๕ หลังจากการปราบพญานาค และได้ชฎิล ๑ พันน้องมาเป็นสาวก พร้อมบริวารอีกรวม ๑๐๐๐ คน

บทบาทที่พระองค์ใช้ในการเผยแผ่พระศาสนาที่ทรงใช้อยู่ด้วยภายในร่างกายเป็นเครื่องมือในการประกาศธรรมตามหลัก โอวาทปาติโมกข์ การไม่เบียดเบียน ไม่ใช้วาจาประทุษร้าย ไม่พยาบาทบุคคลอื่น ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งทางตรงและทางอ้อม บทบาทการเผยแผ่พระศาสนานั้นมีมาก แต่เมื่อประมวลรวม ได้ ๗ วิธี ดังต่อไปนี้ คือ

๑) **อุปนิสินนกลา** แปลว่า “ถ้อยคำของผู้เข้าไปนั่งใกล้” หมายถึงการนั่งคุยสนทนาอย่างกันเองโดยสอดแทรกหลักธรรมเข้าไปในการสนทนานั้น เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่ใช้สำหรับการสนทนาปราศรัยกับบุคคลผู้ไปมาหาสู่ หรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน เป็นการพูดคุยกันตามสมควรแก่เหตุการณ์ กาลเทศะและบุคคลผู้ฟัง เพื่อตอบคำถาม แนะนำชี้แจง ให้คำปรึกษา เป็นต้น ไม่เป็นแบบแผนพิธี ตรงกับที่ท่านโบราณจารย์กล่าวว่า นั่งจับเข่าคุยกันบรรยาการเป็นกันเอง โดยไม่มีการเตรียมตัวมาก่อน ซึ่งนิยมพูดกันว่า เป็นการเทศน์

๒) **ธัมมิกถา** (หรือ ธรรมกถา) แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวถึงธรรม” หมายถึง การ บรรยายหรืออธิบายธรรม เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักพระธรรมวินัย

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑/๑๖-๑๘.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๕/๔๒๓-๖๑๔.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๘/๔๘-๓๕๓.

อย่างเป็นกิจจะลักษณะ เป็นงานเป็นการ เป็นเรื่องเป็นราว ในปัจจุบัน ได้แก่ การแสดงธรรมการ ปาฐกถาธรรม การบรรยายธรรม เป็นต้น^๖

๓) โอวาทกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอน” หมายถึงการให้คำแนะนำตักเตือน ให้ละเว้นชั่วประพฤติดี เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงประทานเป็นพระพุทธพจน์หรือ พระโอวาทสั้นๆ เป็นพระคำรัสตริสเตือน ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะเจาะจงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสังวรระวัง ไม่ทำชั่ว ให้ละความชั่ว ให้ทำแต่ความดี และให้รักษาความดี เอาไว้ซึ่งตามปกติจะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในโอกาสสำคัญ เช่น พระโอวาทปาติโมกข์ ๓ ที่ ทรงแสดงถึงอุดมการณ์ หลักการ วิธีการของพระพุทธศาสนา หรือพระปัจฉิมวาจาอันเป็นโอวาท สุดท้ายเมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เอละ บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

๔) อนุสาสนีกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอนให้เห็นจริง” หมายถึงคำกล่าวสอน ในลักษณะซ้ำๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า ย้ำเตือนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหู เป็น รูปแบบการเผยแผ่อีกวิธีหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์ทรงนำมาใช้ตรัสพราสอนโดยเฉพาะแก่บรรดา พุทธ บริษัทฝ่ายบรรพชิตหรือสหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลีขมานา สามเณร สามเณรีรวมทั้งนักรบวช ที่อยู่ใกล้ชิด ดังเช่น ที่ทรงรับสั่งกะท่านพระอานนท์ ความว่า “อานนท์ เราจักกระหนาบแล้ว กระหนาบอีก ใครมีสภาระก็ตั้งอยู่ได้ ใครไม่มีสภาระก็ต้องออกไป” เป็นต้น เนื้อหา สารธรรมโดย ส่วนมาก จะเป็นคำสอนประเภทความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียร พยายาม สติสัมปชัญญะ ความอดทน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงย้ำเตือนพุทธบริษัทอยู่เสมอๆ

๕) ธรรมสากัจฉากถา (หรือเขียนว่า ธรรมสากัจฉากถา) แปลว่า “ถ้อยคำที่ สนทนากันในทางธรรม” หมายถึงการสนทนาธรรม เป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน บางครั้ง มาในรูปแบบคำถาม เพื่อแสวงหาความถูกต้อง หรือปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน เป็น รูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้บางโอกาสเพื่อทรงรับรองความคิดเห็นของผู้ฟังบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ปรับปรุงบ้าง ปฏิเสธบ้าง ตามควรแก่กรณี ปัจจุบันนอกจากจะเรียกว่า การสนทนา ธรรม แล้วอาจเรียกว่า การอภิปรายธรรม การเสวนาธรรม โดยผลัดกันพูดผลัดกันฟังอีกด้วย

๖) ปุจฉาวิสัชนากถา แปลว่า “ถ้อยคำที่ถาม-ตอบ” หมายถึงรูปแบบการเผยแผ่ ที่ ขึ้นต้นด้วยการถาม-ตอบ โดยอาจถามนำเพื่อกระตุ้นผู้ฟังให้ตอบเป็นการทดสอบความรู้ความ เข้าใจภายหลังจากที่ได้อธิบายธรรมนั้นๆ ให้ฟัง หรือระหว่างที่สนทนาธรรมกันเพื่อกระตุ้นเร้าใจ ให้ผู้สนทนาเกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบ

^๖ ณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒-๑๓.

กับการแสดงพระธรรมเทศนาอื่นๆ ภายหลังจากที่ตรัสอธิบายความหมายของธรรมนั้นๆ แล้ว เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้ฟัง เช่น เมื่อทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ทรงเริ่มอธิบายว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตาโดยลำดับ แล้ว ตรัสย้อนถามว่า “พวกเธอเข้าใจข้อความตามที่กล่าวมาอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อพระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ก็ตรัสถามต่อไปว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า” พระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสให้สรุปถึงความ เป็นอนัตตาว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” “ไม่ควรเห็น อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” ดังนี้ เป็นต้น

๙) ธรรมเทศนาถา (หรือเขียนว่า ธรรมเทศนาถา) แปลว่า “ถ้อยคำที่แสดงธรรม” คือ การเทศน์ หรือการแสดงพระธรรมเทศนานั้นเอง เป็นการแสดงธรรมสั่งสอน ชี้แจงเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ เพื่อให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ดาษดื่นในพระสูตรคัมภีร์ นอกจากนั้น ในปัจจุบันยังมีการจัดแบ่งประเภทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกหลายประเภท เพื่อให้เห็นภาพชัด ขอนำข้อความที่ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในเอกสาร “เค้าโครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” มานำเสนอต่อต่อไปนี้ “โดยทั่วไป คำว่า การเผยแผ่ นั้น มักจะเข้าใจกันเสียแต่ว่าเป็นการทำให้ได้ยินได้ฟังโดยเฉพาะ คือการเทศนาสั่งสอน นี่นับว่ายังไม่สมบูรณ์ งานเผยแผ่ทำนองนี้นับรวมเข้าในองค์ ปริยัติล้วนๆ ยังไม่สามารถจับใจคนผู้จะรับได้เต็มเปี่ยม จำต้องขยายออกไปถึง การเผยแผ่ด้วย การปฏิบัติธรรมและปฏิเวธธรรมด้วย จึงจะครบถ้วน ในที่สุดจะได้หลักแห่งการเผยแผ่ที่สมบูรณ์ มีดังนี้

(๑) เผยแผ่ด้วยการให้ได้ยิน ได้ฟังทุกวิถีทาง (หลักปริยัติธรรม)

(๒) เผยแผ่ด้วยการทำทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู (หลักปฏิบัติธรรม)

(๓) เผยแผ่ด้วยการเป็นผู้มีความสุขให้เขาดู (หลักปฏิเวธธรรม)”^๗

๒.๒ บทบาทเป้าหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

คำสั่ง (โอวาท) และคำสอน (อนุศาสน์) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เรียกว่า พระธรรมวินัยเหล่านั้น คำสั่งที่ให้อยู่ในความดี และให้ชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลส จัดเป็น “พระธรรม” คำสั่งสอนที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทางกาย วาจา จัดเป็น “พระวินัย” และเมื่อพระธรรมวินัยยัง

^๗ ธรรมพัฒนาใจให้สว่างใส, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://khunsamatha.fix.gs>, (๑๐ ธ.ค. ๕๕).

เป็นไปอยู่ตรงหน้าพระพุทธรูปเจ้าเชื่อว่าดำรงอยู่ได้ครานั้น ดังปรากฏในโอวาทติโมกข์ หลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่า

สัพพปาปสฺส อกรรม

กุสลสุปปสมุปา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ^๔

แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ขาวรอบ นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

จุดมุ่งหมายในการสอน พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเมื่อแรกส่งไปประกาศพระศาสนาว่า

จรต ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย

อิตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ มา เอเกน เทว อคมิตฺถ...^๕

แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเราจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป....ฯ

จากพระดำรัสต่อพระอรหันต์ ๖๐ องค์ก่อนส่งไปประกาศพระศาสนาดังกล่าวนี้นี้ พระองค์ได้ระบุจุดมุ่งหมายหรือคาดหวังสิ่งที่พึงเกิดขึ้นคือ

๑) อิตฺถายะ เพื่อประโยชน์ คือ พระธรรมจะนำคุณค่าที่เป็นจุดหมายของชีวิตมาสู่ผู้ปฏิบัติ ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ขั้นต้น เช่น ความมีสุขภาพดี มีทรัพย์สินเงินทอง มีครอบครัวที่มั่นคงผาสุกและเป็นที่ยอมรับในสังคม

(๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องต้น เช่น ความสุขทางจิตใจ ความอิ่มใจ มั่นใจในชีวิต

(๓) ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ มรรคผล นิพพาน ซึ่งคนสามารถสัมผัสได้ทั้งในโลกนี้และโลกต่อไป

๒) หิตายะ เพื่อเกื้อกูล คือ พระธรรมจะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้คุณค่าคุณธรรมที่ดงามด้านอื่น ๆ ให้เกิดขึ้น ช่วยป้องกันและบรรเทาสิ่งที่ไม่ดีงามไม่ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ สร้างสภาพที่เหมาะสมและความดีงามของชีวิตด้านอื่น ๆ ให้สูงขึ้น

^๔ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๐/๔๓.

^๕ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๔๕.

๓) สุขายะ เพื่อสุข ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้น จะต้องออกผลมาในรูปของความสุขชั้นต่าง ๆ เป็นสำคัญ พระธรรมที่ทรงสั่งสอน จึงอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่องค์ธรรมนั้น ๆ

ในพระพุทธศาสนา ได้แบ่งบุคคลออกเป็น ๒ ประเภท คือ เสนุคคล ผู้ที่ยังต้องศึกษา กล่าวคือ น้อมใจไปด้วยศรัทธา ประคองความเพียร ตั้งสติ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ความละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง และเสนุคคล คือ ผู้ที่จบการศึกษาแล้ว^{๑๐} ดังนั้น ความสุข จึงแยกย่อยเป็นตามลักษณะและคุณค่าแตกต่างกันไป เช่น สุขของคฤหัสถ์ และสุขเกิดแต่บรรพชา^{๑๑} สุขของพระอริยเจ้า และสุขของปุถุชน^{๑๒} กามสุขและเนกขัมมสุข^{๑๓} สุขเจือกิเลสและสุขไม่เจือกิเลส^{๑๔} สุขมีอาสวะและสุขไม่มีอาสวะ^{๑๕} สุขอิงอามิส และสุขไม่อิงอามิส^{๑๖}

พระพุทธศาสนาถือว่าปุถุชนมีอุปาทานทำให้เกิดความเห็นว่าเป็นตัวของตน (สัkkายทิฏฐิ) เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่สามารถกำจัดได้ เพียงแต่ทำให้ให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง มนุษย์ก็จะเปลี่ยนทัศนคติได้ และสามารถที่จะทำประโยชน์ทั้ง ๓ อย่างได้ พระพุทธศาสนา ยอมรับความสุขแบบชาวบ้าน (คฤหัสถ์) ซึ่งต้องอาศัยวัตถุ (สามิสสุข) แต่ในระดับสูงกว่า เช่น นักบวชต้องเว้น เพื่อสุขที่ไม่อาศัยวัตถุและประณีตกว่า

ดังนั้น จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงหมายถึง การสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูลและความสุขแก่พหุชน (พหุชนहितาย พหุชนสุขาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมปาย)

๒.๓ บทบาทการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า

หลักการเผยแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้า มีความแตกต่างจากศาสดาของศาสนาอื่นๆ เป็นอย่างมาก พระองค์จะทรงเน้นไปที่ผู้เป็นใหญ่หรือปัญญาชนในชุมชนนั้นๆ เป็นหลักเพราะเมื่อสามารถสอนหัวหน้าของเขาให้กลับใจมานับถือได้แล้ว ย่อมจะสามารถดึงบริวารของเขามาได้โดยปริยาย จึงทำให้พระพุทธศาสนาสามารถขยายไปได้อย่างรวดเร็ว เช่น พระพุทธเจ้าเสด็จไปเผยแผ่ศาสนา

^{๑๐} บ.จ. (ไทย) ๓๐/๕๒/๑๖.

^{๑๑} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๐๕/๑๐๑.

^{๑๒} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑๔/๑๐๑.

^{๑๓} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑๐/๑๐๑.

^{๑๔} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑๑/๑๐๑.

^{๑๕} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑๒/๑๐๑.

^{๑๖} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐ / ๓๑๓/๑๐๑.

แก่พวกขณิก ๓ พี่น้อง แต่ผลก็ได้มากเกินคาด คือ ได้บริวารของพวกขณิกเหล่านั้นมานับเป็น ๑,๐๐๐ คน มาเป็นสาวกของพระองค์^{๑๗} อีกเรื่องหนึ่งที่จะเป็นตัวอย่างได้ดีก็คือ พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ทำให้พระเจ้าพิมพิสารได้บรรลุโสดาปัตติผล และพร้อมกันนั้นข้าราชการเป็นจำนวนมากของพระองค์กลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา แล้วได้ถวายวัดเวฬุวันให้เป็นสังฆาราม และนับเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนาอีกด้วยอีกตัวอย่าง ทรงแสดงธรรมแก่อนาถปิณฑิกเศรษฐีจนเกิดมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้สร้างวัดเชตวันถวาย มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่เป็นจำนวนมาก และพระองค์ก็จำพรรษาที่วัดเชตวันถึง ๑๕ พรรษา มากที่สุดกว่าที่ใดๆ ตัวอย่างสุดท้ายที่ยกมาให้เห็นอีกตัวอย่างก็คือ พระองค์แสดงธรรมโปรดนางวิสาขา ธิดาของเศรษฐีในภัททนิคร นางวิสาขาได้บรรลุโสดาปัตติผล พร้อมด้วยบริวารเป็นจำนวนมาก หันมานับถือพระพุทธศาสนา และมีศรัทธาได้สร้างวัดบุบผารามและโฆปปราสาท ให้เป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าและหมู่ภิกษุสงฆ์ จากตัวอย่างข้างบนนี้ที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่าง จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้านั้นมีความแตกต่างจากศาสนาในศาสนาอื่นๆ เป็นอย่างมากในการสอนศาสนิก เพราะคำสั่งสอนหลักธรรมในศาสนาของพระพุทธองค์นั้นทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีข้อบกพร่อง ทันสมัย ใหม่ออยู่เสมอหรือที่เรียกกันว่า อกาลิก (Modernize) พระองค์จะเน้นไปที่ผู้เป็นใหญ่ในชุมชนนั้นๆ เป็นหลัก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า พระองค์จะทรงละเลยคนชั้นปลายแถว แต่เป็นเพราะว่าพระประสงค์ที่ต้องการให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปได้อย่างรวดเร็วและตั้งมั่น จึงเน้นไปที่ชนชั้นที่มีพลังในทางสังคมหรือชนชั้นปกครองเป็นหลัก

เมื่อบุคคลผู้นำชุมชนได้รับเอาพระพุทธศาสนาไปไว้ในใจแล้ว ชนชั้นรองลงมาถึงปลายแถวก็เข้ามารับเอาพระพุทธศาสนาเช่นกัน เป็นวิธีการที่แยบยลมาก และได้ผลสูง เรียกว่า ปริสัญญูตา เป็นผู้รู้จักชุมชนและกิจการที่ต้องปฏิบัติต่อประชาชนนั้น ๆ เช่นรู้จักว่าต้องพูดและวางกิริยาเช่นใด ให้เข้ากับชุมชนนั้นได้^{๑๘}

๒.๓.๑ บทบาทการสอนของพระพุทธเจ้า ๕ แบบ

พุทธวิธีในการสอน มีวิธีการและรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับแต่ละสถานการณ์ ในเบื้องต้นทรงกำหนดรู้ จากตัวบุคคล ที่กำลังฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีการสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง หากว่าผู้นั้นเป็นผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้วิถี สรุปลวิธีการสอนของพระพุทธองค์ แบ่งเป็น ๕ วิธี ดังนี้ คือ

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๘/๔๘-๓๕๓.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ขำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๒.

๑) **วิธีเอ็งสลักษณะ** คือ ทรงแสดงยืนยันไปข้างเดียว เช่น ความดีมีผลเป็นสุข ความชั่วมีผลเป็นทุกข์ หรือกุศลเป็นสิ่งที่ควรบำเพ็ญ อกุศลเป็นสิ่งที่ควรละ

๒) **วิธีวิภาษลักษณะ** คือ ทรงแยกประเด็นให้ชัดเจน เช่น มีผู้ถามว่า ผู้หญิงกับผู้ชายใครดีกว่ากันอย่างนี้ จะตอบยืนยันไปข้างเดียวแบบเอ็งสไม่ได้ ควรต้องตอบแยกว่า เป็นหญิงบางคนดีกว่าชายบางคน ชายบางคนดีกว่าหญิงบางคน ดังนี้ เป็นต้น เป็นคำตอบหรือคำสอนที่มีเงื่อนไข

๓) **วิธีปฎิญาณลักษณะ** คือ ทรงถามย้อนเสียก่อนแล้วจึงตรัสสอน เช่น ที่ทรงสนทนากับสังกนิครนถ์ เรื่องอดีตตา และอนัตตา สังกนิครนถ์ยืนยันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวตน เป็นของตน เพราะมีตัวตน คนทั้งหลายจึงได้มีบุญมีบาป เปรียบเหมือนพืชพันธุ์ธัญญาหารอาศัยแผ่นดินจึงงอกงามไปบุลย์ ไม่มีแผ่นดินเสียแล้ว พืชพันธุ์ต่างๆ ก็ไม่มีที่อาศัยเจริญเติบโตได้

๔) **วิธีฐปนลักษณะ** คือ พักปัญหาไว้ไม่ทรงพยากรณ์ คือ ไม่ทรงตอบเรื่องนั้น เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ หรือยังไม่ถึงเวลาที่จะรู้ ตัวอย่างเรื่องพระมาลุงกยะมาทูลถามเรื่อง โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ชีพกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือคนละอย่าง เป็นต้น

๕) **วิธีอุปมาลักษณะ** คือ ทรงสอนแบบเปรียบเทียบ เช่น ทรงเปรียบเทียบภิกษุด้วยผ้าเปลือกไม้และผ้ากาสี ทรงเปรียบเทียบลัทธิของมกขลิโคศาโลว่า เหมือนผ้าที่ทำด้วยผมคน เป็นต้น

พระพุทธเจ้ามีวิธีการสอน ให้ผู้เรียนได้รู้แจ้งเห็นจริง โดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ หลากหลาย ให้เหมาะกับจริตนิสัยของแต่ละคน พระองค์สามารถยกเอาธรรมชาติใกล้ตัวมาเป็นสื่อในการสอน สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นวัสดุสิ่งของ บุคคลหรือเหตุการณ์เฉพาะหน้าบางอย่างที่จะเป็นประโยชน์ในการสอน พระพุทธองค์จะทรงหยิบยกเอาขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการสอนพระธรรมทันที แสดงว่าพระองค์ทรงเห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียกว่า "โสตทัศนูปกรณ์ (Audio visual aids)" และแสดงให้เห็นว่าการสอนของพระองค์เป็นงานประจำที่ไม่เลือกเวลาและสถานที่ จะต้องสอดทุกโอกาสที่พอจะสอนได้ คราวหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งบนฝั่งแม่น้ำคงคา ได้ทอดพระเนตรเห็นท่อนไม้ใหญ่ท่อนหนึ่ง ถูกกระแสน้ำพัดเข้ามาใกล้ฝั่ง พระพุทธองค์ได้ทรงชี้ให้ภิกษุทั้งหลายดูท่อนไม้นั้นแล้วตรัสสอนว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าท่อนไม้จะไม่เข้ามาสู่ฝั่งนี้หรือฝั่งโน้น จักไม่จมเสียในท่ามกลางจักไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์จับเอาไว้ ไม่ถูกน้ำวนๆ ไว้ จักไม่เน่าภายใน...ท่อนไม้นั้นจะลอยไหลเลื่อนไปถึงสมุทรได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า กระแสน้ำแห่งแม่น้ำคงคาลุ่มลาดไหลไปสู่สมุทร นั่นคือ”

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายจักไม่แวะเข้าฝั่งข้างนี้หรือฝั่งข้างโน้น ไม่จมลงในท่ามกลาง... จักไม่เป็นผู้เสียในภายใน... ท่านทั้งหลายจะโน้มน้อมเอียงไปสู่निพพาน ชื่อนั้นเพราะอะไร เพราะเหตุว่าสัมมาทิฐิยอมโน้มน้อมเอียงโอนไปสู่นิพพาน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย คำว่าฝั่งนี้เป็นชื่อแห่งอายตนะภายใน ๖ คำว่าฝั่งโน้นเป็นชื่อแห่งอายตนะภายนอก คำว่าจมในท่ามกลาง เป็นชื่อแห่งความเพลิดเพลिनรักใคร่ คำว่าเกยบก เป็นชื่อแห่งอัสสมิมานะ

ภิกษุ มนุษย์ผู้จับคืออะไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้คลุกคลี เพลิดเพลिन โสภสเร้าอยู่กับพวกคฤหัสถ์ เมื่อเขาสุขก็สุขด้วย เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ย่อมนำตนเข้าร่วมในกิจการที่เกิดขึ้นแล้วของเขา ดูก่อนภิกษุ นี้เรียกว่า “มนุษย์” ผู้จับ

ภิกษุทั้งหลาย อมนุษย์ผู้จับคืออย่างไร ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ยอมประพฤติพรหมจรรย์ ปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า... นี้เรียกว่า อมนุษย์ผู้จับ... คำว่าเกลียวน้ำวนๆ ไว้ เป็นชื่อแห่งกามคุณ 5 ความเป็นของเนาในภายในเป็นไฉน ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามกไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารักเกียจ มีการทำงานปกปิดไว้ไม่เป็นสมณะ ก็บัญญัติว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารีก็บัญญัติว่าเป็นพรหมจารี เป็นผู้เนาในภายใน มีใจชุ่มด้วยกาม เป็นดุจขยะมูลฝอย... นี้เรียกว่าความเป็นผู้เนาในภายใน...”^{๑๙}

ท่านพระธรรมโกศาจารย์ ปาฐกถาอบรมพระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้น ความรู้ความสามารถของเรามีด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่ไม่ค่อยบรรลุผลตามที่เราต้องการ คงจะเกี่ยวกับปัญหาเรื่องยุทธศาสตร์ จึงทำให้มีปัญหาและอุปสรรคอื่น ๆ มาก บางท่านเทศน์ดีสอนดี ก็ยังอยู่ไม่ได้ ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะยังมีปัจจัยอะไรหลายอย่าง งานพระธรรมทูตมีความละเอียดอ่อนมาก แถมยังถูกค่อนข้างกดว่าไปสอนเฉพาะกับคนไทยด้วยกัน เขาเอาเราไปเปรียบเทียบกับพระธรรมทูตทิเบต ญี่ปุ่น หรือแม้กระทั่งศรีลังกาที่ประสบความสำเร็จมากกว่าในการเผยแผ่กับชาวต่างประเทศ ในขณะที่เราประสบความสำเร็จกับคนไทย จึงต้องทำให้หันมามองเหมือนกันว่าเรื่องนี้เป็นเพราะอะไร ก่อนที่เราจะลงไปเผยแผ่จริงๆ เราต้องทำการวิเคราะห์อย่างที่นักวางแผนทั้งหลายทำกันก่อนจะไปลงมือปฏิบัติการจริง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยก็ทำการวิเคราะห์ขั้นตอนนี้ซึ่งเรียกว่า SWOT Analysis

ก่อนที่เราจะลงมือปฏิบัติการจริงต้องทำการวิเคราะห์สถานการณ์ ๔ ด้าน คือ SWOT ประกอบด้วย

^{๑๙} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕.

๑. จุดแข็ง (S=Strength)

๒. จุดอ่อน (W=Weakness)

๓. โอกาส (O=Opportunity)

๔. สิ่งคุกคาม (T=Threat)

ก่อนที่จะทำงานจะไปทำงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างแดนนั้น ต้องวิเคราะห์ประเด็นทั้งสี่ล่วงหน้าว่าที่ที่ท่านจะไปอยู่มีอะไรที่ท่านอยู่เพื่อจะเตรียมตัวได้ถูกต้อง อย่าไปแบบขอตาตาหน้าเป็นอันขาด รวบรวมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ทั้งสี่ประเด็นให้ได้แล้วค่อยไปทำงาน ชุนวกกล่าวว่า “รู้เขารู้เรา รบร้อยครั้งชนะร้อยครา (If you know others and know yourself, you will not be defeated in a hundred battles.)”^{๒๐}

๒.๓.๒ บทบาทการสอนตามหลักนวัคสัตตศาสนา

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีหลากหลายรูปแบบ มีข้ออ้างอิงในพระปิฎกหลายแห่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

พหู โข ภิกขเว มยา ธมฺมา เทสิตา : สุตตํ เเคยฺย เวยยากรณํ คาลา

อุทานํ อิติวุตตํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ วทฺถนฺติ.^{๒๑}

แปล : ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมไว้จำนวนมาก คือ สุตตะ เเคยยะ

เวยยากรณะคาลา อุทาน อิติวุตตะ ชาตกะ อพภูตธรรม เวทลละ

พุทธวิธีการสอนเหล่านี้เรียกว่า นวัคสัตตศาสนา สรุปล้น ๆ ได้ ๓ ลักษณะ คือ

๑) สอนแบบร้อยกรอง (ปัมชะ) คือคาลา อุทานและชาตก

๒) สอนแบบร้อยแก้ว (คัมชะ) แยกย่อยเป็น ๕ ลักษณะ คือ

(๑) แบบสุตตะ วิธีการสอนแบบแสดงอธิบายรายละเอียดเรื่องราว (จุนณียบท) ตัวอย่างคือ พระวินัยปิฎก (รูปแบบสิกขาบทในวิภังค์) พระสูตรที่ไม่มีคาลา

(๒) แบบเวยยากรณะ วิธีสอนแบบแยกย่อย ๆ เนื้อหาให้เห็นส่วนประกอบต่าง ๆ จนกว่าจะแยกไม่ได้ (วิภังชาต) ตัวอย่าง คือ รูปแบบบอภิธรรมปิฎก

(๓) แบบอติวุตตะ วิธีสอนแบบอ้างอิงหลักฐาน ข้อมูลและตัวอย่างประกอบ

^{๒๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา. ปาฐกถาอบรมพระธรรมทูตไปต่างแดน. (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://www.mcu.ac.th>. (๑ ม.ค. ๒๕๕๖).

^{๒๑} อ.จตุกก (ไทย). ๒๑/๖๑๗-๘/ ๒๐.

(๔) แบบอภิปุทธธรรม วิธีสอนแบบสรุป แสวงหาคำตอบที่เป็นประเด็นสำคัญของเรื่อง

(๕) แบบเวทลละ วิธีสอนแบบตั้งโจทย์ ตั้งคำถามแล้วแสวงหาคำตอบ (ปุจฉา – วิสัชนา) มีตัวอย่างในมหาทลลสูตร จุลเวทลลสูตร สักกปัญหาสูตร ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่น มลลนทปัญหา

๓) สอนแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง (วมลสสะ) ตัวอย่างคือ พระสูตรที่มีคาถาไมใช่พุทธวิธี^{๒๒}

๒.๓.๓ บทบาทการสอนตามแบบพยากรณ์

วิธีสอนแบบตอบปัญหา ผู้ที่ถามปัญหา นอกจากมีความสงสัยในข้อธรรมแล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือศาสนาหรือลัทธิอื่น ถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน การตอบปัญหานี้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการตอบปัญหา ๔ วิธีด้วยกัน กล่าวคือ

๑) เอกังสพยากรณ์ ปัญหาที่ฟังตอบยืนยันทันที เป็นปัญหาแง่เดียว ที่ผู้ถามถามด้วยความบริสุทธิ์ใจอยากรู้จริง ฟังแล้วก็ได้ประโยชน์ พระพุทธองค์จึงทรงตอบทันที

๒) วิภังชพยากรณ์ ปัญหาที่ควรแยกประเด็นตอบ เป็นปัญหาที่ตอบได้หลายแง่มุมตามความเหมาะสม

๓) ปฏิจจนาพยากรณ์ ปัญหาที่ฟังย้อนถามก่อนแล้วจึงตอบ เป็นปัญหาที่ผู้ถามมักจะเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ อยู่แล้วเป็นเบื้องต้น พระพุทธเจ้า จึงทรงย้อนถามในเรื่องอุปมาง่าย ๆ เสียก่อน เพื่อผู้ฟังเข้าใจปัญหาที่สลับซับซ้อนได้

๔) รุปนพยากรณ์ ปัญหาที่ไม่ฟังตอบ เป็นปัญหาที่อภิปราย หรือปรมัตถสัจจะอันลึกซึ้ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับการแก้ทุกข์ ผู้ถามมุ่งจะชวนทะเลาะ ถกเถียง อวดภูมิปัญญาของตนมากกว่าที่จะแสวงหาความรู้ความเข้าใจ พระองค์จึงไม่ทรงตอบและฟังสังเกตว่า ปัญหาลักษณะนี้ไม่ทรงตอบแก่ผู้ นับถือลัทธิอื่นเท่านั้น แต่ทรงอธิบายไว้ในพระสูตรหลายแห่งเพื่อสาวกของพระองค์^{๒๓}

^{๒๒} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑ – ๑๒.

^{๒๓} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๑๒ – ๑๓.

๒.๓.๔ บทบาทลีลาการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมิกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี โดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ

ลีลาที่ ๑ สันตัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปคูให้เห็นกับตาหรือเห็นจริงด้วยใจเหมือนตาเห็น พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงสอนอะไร พระองค์ก็จะทรงชี้แจงจำแนกแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง คล้ายกับว่าเห็นด้วยตา

ลีลาที่ ๒ สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติเมื่อทรงเห็นว่าสิ่งใดควรปฏิบัติ ก็จะทรงแนะนำหรืออธิบายให้ผู้ฟังซาบซึ้งในคุณค่าให้มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนหรือนำไปปฏิบัติ

ลีลาที่ ๓ สมุตเตชนา เร้าใจให้แกว่งกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะ เข้มแข็งมั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นต่อความเหนื่อยยาก สอนเร้าใจผู้ฟังให้มีความกล้าหาญ ในการปฏิบัติตามเมื่อทรงชี้แจงให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจนอยากจะนำไปปฏิบัติแล้ว พระองค์ก็จะทรงปลุกเร้าใจให้เขากระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะมีกำลังใจมั่นใจที่จะปฏิบัติให้เกิดผลให้จงได้

ลีลาที่ ๔ สัมปหังสนา ชโลมใจให้เข้มข้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัตินั้น พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงชี้หลักการสอนให้ผู้ฟังเข้าใจในเหตุผล ซาบซึ้งในคุณค่าและปลุกเร้าให้อาจหาญ แกว่งกล้าแล้วพระองค์ยังทรงสอนให้เขาเกิดความเข้มข้นเบิกบานไม่เหนื่อยหน่ายหรือท้อแท้ ให้มีหวังในผลของการที่ได้ปฏิบัติตาม^{๒๔}

๒.๔ บทบาทวางแผนการสอนของพระพุทธเจ้า

แผนการสอน หมายถึง ข้อกำหนดขั้นตอนเพื่อเป็นแนวทาง ในการเข้าสอน^{๒๕} เรื่องที่จะทำการสอนมีความสำคัญอย่างยิ่ง ผู้ที่จะสอนคนอื่นต้องรู้ว่าเอาเรื่องอะไรมาสอน ต้องรู้เนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน ให้เข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งก่อน และต้องคิดก่อนว่าจะเอาเรื่องอะไรไปสอน ผู้สอนควรคิดคำนึงถึงหลักการสอน หรือแผนการสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่อง

^{๒๔} ที. ส. (ไทย) ๘/ ๑๕๘/๑๖๑.

^{๒๕} ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๒๕.

ที่จะสอน ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสอนได้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการคือ ดังนี้ คือ

๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส

๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกัลยาณิสา จักจวาทิ ภูตวาที อุตถวาที ธรรมวาที วินยวาที การสอน ตรงกับบาลีว่า อนุสาสนิ คือ การพรัสอน, การสอนบอ ๆ จัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า อนุสาสนิปาฏิหาริยะ (คำสอนเป็นอศจรรย์)^{๒๖}

การสอน คือ กรรมวิธีสำหรับเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดหรือสูงสุด การสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู ตลอดจนวิธีการสอนที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจ เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้การศึกษาถึงหลักและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า จึงเท่ากับการเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ได้^{๒๗} แผนการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แบ่งหลักการสอนออกเป็น ๓ หมวด ดังนี้

๒.๔.๑ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

เรื่องที่จะทำการสอนมีความสำคัญอย่างยิ่ง คนที่จะสอนคนอื่นต้องรู้ว่า จะเอาเรื่องอะไรมาสอนต้องรู้เนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนให้เข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งก่อน และต้องคิดก่อนว่า จะเอา

^{๒๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, หน้า ๘-๙.

^{๒๗} แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๒๒ – ๒๔.

อะไรไปสอน ในข้อนี้ ผู้สอนควรได้คำนึงถึงหลักการสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการสอนได้ ดังนี้

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจยากหรือยังไม่รู้เห็นไม่เข้าใจ

๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึก ยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยความจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มุ่งจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผล ผู้ฟังสามารถตรึกตรองตาม จนเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗. สอนสิ่งที่มีความหมายควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

๒.๔.๒ เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

หลักการสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับตัวผู้เรียน ที่ผู้สอนควรยึดเป็นแนวทางในการปฏิบัติการสอนมีดังนี้

๑) รู้คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น บุคคล ๔ ประเภท

๒) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

๓) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปาละ ของผู้เรียน แต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วย

๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง

๕) การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบโดยเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการ

แห่งปัญญา ซึ่งต้องกาอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าคุณได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง

๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายบุคคล ๆ ไปตามสมควร แก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๒.๔.๓ เกี่ยวกับผู้ทำการสอนการสอน

ผู้ที่ทำการสอน หรือ ที่เรียกว่า ครู หมายถึง ผู้สั่งสอนหรือถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์^{๒๔} หลักการสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับผู้ทำการสอน มีดังนี้ คือ

๑) ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่งการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

๒) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

๓) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ

๔) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอนทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีคุณค่ามองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นคนชั้นต่ำ

๕) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย^{๒๕}

๒.๕ บทบาทใช้กลวิธีและอุปมาประกอบการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนหรือการถ่ายทอดความรู้ทุกเรื่อง ถึงแม้ผู้ถ่ายทอดจะมีความรู้ดีสักเพียงใดก็ตาม หากขาดอุปมาการสอนที่ดึงดูดให้ผู้เรียนมีความสนใจได้ การสอนนั้นก็จะไม่ประสบความสำเร็จ หรือภาษาปัจจุบันเรียกว่าขาดเทคนิคการสอน พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเลิศ ใน

^{๒๔} ฝ่าวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, หน้า ๒๑๕.

^{๒๕} ภาณุจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๑๐.

การใช้กลวิธีหรือเทคนิคการสอนเป็นอย่างยิ่ง ประกอบด้วย ๑๐ วิธี เรียกว่ากลวิธีและอุปมา ประกอบการสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้^{๓๐}

๒.๕.๑ มีการยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบสอนนั้น ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำได้แม่นยำ เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีอรรถรสยิ่งขึ้น ซึ่งการสอนแบบนี้ จะเห็นได้ชัดเจนจากนิทานที่ปรากฏทั่วไป เฉพาะนิทานชาดกอย่างเดียวยังที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็มีมากถึง ๕๔๙ เรื่อง เช่น สอนเรื่องความเสียหายอันเกิดจากความไม่สามัคคี โดยยกตัวอย่างเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^{๓๑} หรือสอนเรื่องการอยู่อย่างสงบ ต้องการอาศัยการประกอบความเพียรอยู่เสมอ โดยเฉพาะยกเอาพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่างโดยตรัสยกย่องว่า “เป็นผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ไม่คิดในที่อยู่ ละความห่วงอาลัยไป เหมือนหงส์ละเปลือกตมไป ฉะนั้น”^{๓๒} ดังนั้น การสอนแบบนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องที่ทำให้มองเห็นภาพคำสอนให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยตัวละครอื่น ๆ จะมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก และการสอนแบบนี้ เป็นการนำตัวละครมาใช้ตีความธรรมะ ให้มีความหลากหลายและเข้าใจมากยิ่งขึ้น

๒.๕.๒ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

คำอุปมา หมายถึง ข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบ^{๓๓} ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งและเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เกิดความหนักแน่นขึ้น และเป็นการอธิบายเพื่อทำเรื่องที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องที่เป็นนามธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยชัดเจน เช่น ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่มณฑกเศรษฐีว่า “โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษ

^{๓๐} กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดการการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๐ – ๑๓๓.

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๓๒} ผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ในที่นี้หมายถึงพระชินาสพผู้มีสติโพบูลย์ หมั่นประกอบในคุณธรรมมีฉันทและวิปัสสนา เป็นต้น ที่ตนได้บรรลุแล้วโดยการนึก การเข้า การออก การอธิฐาน และการพิจารณา

^{๓๓} ฝ่ายวิชาการภาษาไทย, พจนานุกรมไทยฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๐๐.

ของคนเห็นได้ยากเพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่น เหมือนคนโปรยเกลือ แต่กลับปกปิดโทษของตนไว้ เหมือนพรานนกปกปิดร่างพรางกายตนไว้”^{๓๔} หรือครั้งที่พระองค์ตรัสในคราวที่ประทับอยู่ในอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเล่นเลยไป ไม่บรรลุลหรรษที่เป็นสาระชื่อว่าพอกพูนเครื่องพันทนาการใหม่ ๆ ยิ่งขึ้น ยึดมั่นในสิ่งที่ตนได้เห็นแล้วและฟังอย่างนี้ จึงตกลูหลุมถ่านเพลิงตลอดไป เหมือนแมลงตกสู่ประทีปน้ำมันฉะนั้น”^{๓๕} คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือเปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบนามธรรม ก็ช่วยให้ความหมายมีความหนักแน่นขึ้น การใช้อุปมานี้เป็นกลวิธีประกอบการสอน ที่พระพุทธองค์ทางใช้บ่อยมากในการแสดงธรรม

๒.๕.๓ การใช้อุปการณการสอนในสมัยพุทธกาล

การใช้อุปการณการสอนในสมัยพุทธกาล หมายถึง ทรงใช้บุคคล เหตุการณ์ สถานที่และสภาพแวดล้อมทางสังคม เป็นสื่อในการเรียนการสอน และเป็นการใช้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวเป็นสื่อในการสอน ซึ่งจัดอยู่ในลักษณะที่คล้ายการใช้วิธีการอุปมา วิธีการสอนแบบนี้ เช่น ในครั้งที่ประทับอยู่ใต้สัปดาห์วันใกล้เมืองโกสัมพี ก็ได้สอนภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประดู่เป็นอุปการณ คือพระองค์ได้หยิบใบประดู่ลายมาเล็กน้อยแล้วถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับพระหัตถ์ของพระองค์ที่ไหนดีกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ใบไม้มีมากกว่ายิ่งนัก แล้วพระองค์ก็ตรัสแสดงการที่พระองค์ไม่ทรงสอนทั้งหมด เพราะคำสอนของพระองค์นั้นมีมากมาย เหมือนไม้ประดู่ลายในป่า แต่ที่ตรัสเปรียบคำสอนที่จำเป็นเหมือนใบไม้ในกำมือ เพราะมีความจำเป็นต่อการทำที่สุดแห่งทุกข์ให้สิ้น^{๓๖}

๒.๕.๔ มีการทำเป็นตัวอย่างวิธีสอนที่ดีที่สุด

การทำเป็นตัวอย่างวิธีสอน หมายถึง การวางตัวเป็นครูที่สมบูรณ์แบบในฐานะเป็นครูอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ให้แก่ลูกศิษย์ โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอนเป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้น เป็นไปในรูปที่พระองค์ทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างก็คือพระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง พระพุทธเจ้าถือว่าเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้ เช่น กรณีของภิกษุที่ป่วยจนต้องนอนจมกองมูลและอุจจาระของตนเอง ไม่มีภิกษุรูปใดมีความปรารถนาที่จะเข้าไป

^{๓๔} บ.พ. (ไทย) ๒๕/ ๒๕๒/๑๑๐.

^{๓๕} บ.พ. (ไทย) ๒๕/ ๕๕/๓๐๖.

^{๓๖} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๑๑/๖๑๓.

ดูแลพยาบาล พระพุทธเจ้าจึงสอนภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาวาสนั้น ด้วยการลงมือปฏิบัติดูแลพยาบาลภิกษุรูปนั้นด้วยพระองค์เอง หลังจากที่ทรงดูแลจนภิกษุที่อาพาธให้มีอาการดีขึ้นแล้ว ในตอนประชุมได้ตรัสไว้เพื่อเป็นข้อคิดแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^{๓๗}

๒.๕.๕ มีการเล่นภาษา

มีการเล่นภาษา หมายถึง เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ ข้อนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีความรอบรู้ไปทุกด้าน เป็นเรื่องของการใช้ความสามารถ ในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ การสอนแบบนี้แสดงให้เห็นถึง พระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงรอบรู้ทุกด้าน ในการที่พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ จะเห็นได้จากกรณีของเวรัญชพรหมณ์ ที่มากล่าวต่อว่าพระองค์ต่าง ๆ นานา แทนที่พระองค์จะปฏิเสธการกล่าวหา นั้น กลับนำคำกล่าวหามาอธิบายด้วยการใช้ภาษา การเล่นคำ โดยการนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องของพระองค์ เช่น ในข้อกล่าวหาที่พรหมณ์ต่อว่าพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ” ซึ่งสมบัติในความหมายของพรหมณ์ เป็นการกล่าวถึงสมบัติภายนอก ที่เป็นเครื่องตอบสนองความต้องการพื้นฐาน แต่พระพุทธเจ้าให้ความหมายการไม่มีสมบัติคือ การละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้น ๆ เพราะการติดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายชื่อว่าไร้ซึ่งความเป็นคนมีสมบัติ เพราะการละอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง^{๓๘} เป็นต้น

ด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระพุทธองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟัง ผู้เรียน หันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่ เป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรหนูก ออย่างไหนผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่าคำว่า พรหม, พรหมณ์ อริยะ, วัณ, ติบะ, ไฟบูชา, ฯลฯ ซึ่งเป็นคำลัทธิในศาสนาเดิมก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างอื่น^{๓๙}

๒.๕.๖ การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติ

^{๓๗} วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๕.

^{๓๘} วิ.ม.ท.(ไทย) ๑/๒ – ๑๐/๒-๔.

^{๓๙} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๗๑.

การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้เร็ว ซึ่งวิธีนี้เราจะเห็นได้จากหลังการตรัสรู้ใหม่ ๆ ของพระพุทธองค์การสอนแต่ละครั้งในช่วงนั้น จะเน้นหนักไปในด้านผู้นำในชุมชน เช่น ครั้นตรัสรู้แล้วก็เลือกที่จะโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน เพราะทรงเห็นว่าพวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระพุทธองค์ และต่อมาก็สอนชายหนุ่มที่ชื่อว่ายสกุบุตร ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีและผู้นำของชายหนุ่มในชุมชนนั้น เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าปัญจวัคคีย์และยสกุบุตรนี้จะเป็สาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้มาก^{๔๐} การสอนผู้ปกครองแผ่นดินของพระพุทธองค์ ก็ทรงใช้วิธีการนี้เช่นเดียวกันเพราะเมื่อทำให้ผู้นำมีความเข้าใจและศรัทธาได้แล้ว ผู้ที่อยู่ได้บังคับบัญชายอมปฏิบัติตามผู้นำในที่สุด เช่นกรณีของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น ซึ่งวิธีการนี้แสดงให้เห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมองกาลไกลในเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงมีการเริ่มต้นสอนที่บุคคลซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้น ๆ ก่อน การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์เมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ เมื่อครั้งออกแสวงหาธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่ปัญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรมมีอุปนิสัยก่อนแล้ว ทั้งแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่เป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงใจในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้ อาจไปสร้างความคลางแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ครั้นเสร็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรด ยสกุบุตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตร

ครั้นเมื่อเสด็จเข้าแคว้นมคธก็ได้โปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมบริวารทั้งพัน เริ่มต้นด้วยชฎิลคนที่เป็นพี่ก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นพระสาวกแล้ว^{๔๑} นี่เป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ด้วยพระปรีชาญาณอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือก ที่จะหาแกนนำในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ ด้วยพระปรีชาอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือก ที่จะหาแกนนำในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ จากบุคคลที่เป็นหัวหน้าในชุมชนนั้น ๆ

๒.๕.๓ การรู้จักจังหวะและโอกาส

พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นถึงพุทธวิธีในการสอน ที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อบุคคลระดับต่าง ๆ ได้ดี การสอนแบบนี้พระองค์จะทรงดำรงถึงความเหมาะสม ความพร้อมของผู้ที่จะรับฟัง ตลอดจนถึงเหตุการณ์ที่เห็นเหมาะสม ในการที่จะแสดงธรรมหรือบัญญัติข้อปฏิบัติต่าง ๆ เช่น

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒ – ๓๑/๑๘ – ๔๐.

^{๔๑} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๗๒.

กรณีของการบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ พระองค์ก็ต้องมีมูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นเสียก่อน แล้วจึงสอนโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิด หลังจากนั้นก็จะบัญญัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติหรือที่ควรปฏิบัติ ซึ่งต่อมาเรียกว่าพระวินัย เช่น กรณีของพระสุทินที่ต้องอาศัยปาราชิก ด้วยการเสกเมณฑนธรรมกับอดีตภรรยาของตน^{๔๒}

ต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงบัญญัติ ในเรื่องความผิดที่ประพฤติแล้วขาดจากความเป็นพระข้อที่ ๑ และอีกกรณีหนึ่ง que แสดงถึงการรู้จักใช้จังหวะและโอกาสของพระพุทธองค์คือ ในเรื่องของการสังคายนา เมื่อครั้งยังทรงพระชนม์อยู่มีภิกษุหลายรูปเข้าไปทูลแสดงความประสงค์ให้พระองค์ทำสังคายนา แต่กาลเวลายังไม่สมควรจึงตรัสห้ามเสีย แต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นต่อลัทธิอื่น ๆ ที่มีการแตกแยกเพราะครูอาจารย์สิ้นไป และทรงเห็นว่าถึงเวลาแล้ว โดยการอ้างตัวอย่างจากลัทธิต่าง ๆ และเหตุปัจจัยที่เหมาะสม จึงมีมติให้ภิกษุได้ทำสังคายนา โดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย และได้ทรงมอบหมายให้ภิกษุมีพระสารีบุตร เป็นต้น ได้ทำการสังคายนาในโอกาสที่เหมาะสม^{๔๓}

๒.๕.๘ มีความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

การแสดงออกการผ่อนหนัก ผ่อนเบาที่ใช้ในการสอนบุคคลระดับต่าง ๆ ถ้าผู้สอน ๆ อย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นหามานะทัญญู ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกรู้ว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรยอมก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกว่าตัวเขาเก่ง วิธีการสอนแบบนี้เป็นการแสดงถึง การรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาของพระพุทธองค์ที่ใช้สอนบุคคลระดับต่าง ๆ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ลดละต้นหา เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคนฝึกม้าที่มีวิธีการฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง ทั้งวิธีแบบสุภาพและรุนแรง จนกระทั่งสุดท้ายเมื่อฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสีย ซึ่งพระองค์ก็ใช้วิธีการที่คนฝึกม้ากล่าวไว้นั้น ย้อนกลับมาเป็นอุปกรณ์การสอนของพระองค์ ด้วยพระคำรัสว่า “เราอย่ามิกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง และถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าเสีย”^{๔๔} แต่ในกรณีการฆ่าพระองค์นั้น หมายถึงการไม่เอาใจใส่ต่อบุคคลที่ไม่มีความสนใจของบุคคลนั้น การทำในลักษณะดังกล่าว ถือว่าเป็นการฆ่าในอริยวินัย

๒.๕.๙ มีการลงโทษและให้รางวัล

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๔-๓๕/๑๓-๒๕.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖ – ๓๐๒/๒๔๓ – ๒๕๐.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖ – ๓๐๒/๒๔๓ – ๒๕๐.

การลงโทษในที่นี้ ได้แก่ การลงโทษซึ่งมีทั้งทางธรรมละวินัย มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว แม้พระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณค่าความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการทำความดีของตนแต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่น บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก เช่น การลงพรหมทัณฑ์ต่อพระฉันทะ ซึ่งมีความเย่อหยิ่งว่าตนเองเป็นผู้ปฏิญาณพระพุทธเจ้า ในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์จนกระทั่งออกบวช เป็นเหตุให้พระฉันทะไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูอาจารย์ ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้พระฉันทะรู้จักสำนึกในการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้มีการลงพรหมทัณฑ์ ด้วยการไม่ให้ผู้ใดพูดคุยหรือกล่าวตักเตือนอะไรเลยแก่พระฉันทะ โดยตรัสกับพระอานนท์ก่อนที่จะเสด็จปรินิพพานว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงไปสงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ ด้วยการที่ว่า แม้ภิกษุฉันทะจะพึงพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนพราสอนเธอ”^{๔๕}

การให้รางวัลของพระพุทธองค์นั้น ที่ปรากฏเด่นชัดก็คือ การตรัสยกย่องในความเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ที่เรียกว่าเป็น “เอตทัคคะ” เช่น กรณียกย่องพระสารีบุตรว่ามีความเป็นเลิศในด้านผู้มีปัญญามาก มีความเข้าใจอรรถแห่งธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งได้ โดยเปรียบพระสารีบุตรเหมือนเสนาบดีที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “นรชนใดผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจจุยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาสแห่งการท่องเที่ยวไปในสังสาร ความคลายหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด”^{๔๖} แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณค่าความดีของผู้นั้น เป็นกล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการทำความดีของตนแต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงยกย่องเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก

๒.๕.๑๐ มีกลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น ต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป เช่น กรณีของครอบครัวพราหมณ์ที่อยู่ในเมืองราชคฤห์ ฝ่ายสามีนับถือศาสนาพราหมณ์แต่ภรรยานับถือพระพุทธศาสนา และภรรยา ก็สรรเสริญแต่พระพุทธคุณอยู่ตลอดเวลา จนสามีไม่พอใจ คอยพูดว่าร้ายพระพุทธเจ้าต่าง ๆ นานา

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

^{๔๖} จ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๘/๒๗๕.

จนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่งภรรยาทำอาหารหล่น แล้วแล้วแปลงอุทานด้วยคำพูดที่แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า พราหมณ์เกิดความไม่พอใจยิ่งนัก จึงไปเพื่อที่จะเอาชนะด้วยการถามให้พระพุทธเจ้าอนุญาตในการตอบปัญหาว่า

“บุคคลจำกดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข

ก่อกัดอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม

พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดธรรมอย่างหนึ่งอย่างไร”

พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการตรัสตอบว่า “บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ก่อกัดความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก พราหมณ์ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะบุคคลกำจัดความโกรธนั้นแล้ว จึงไม่เศร้าโศก” ซึ่งหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสแก้ปัญหาคบ พราหมณ์จึงเกิดความเลื่อมใสและยอมรับที่จะเป็นสาวกของพระองค์^{๔๓} ซึ่งเนื้อหาในการตรัสตอบปัญหาโดยการแก้ปัญหามเฉพาะหน้ากับพราหมณ์ แสดงถึงลักษณะความเป็นบรมครูของพระพุทธองค์อย่างหาใครเปรียบได้^{๔๔}

๒.๖ บทบาทใช้หลักจิตวิทยาและสื่อการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการประกาศธรรม การสื่อความหมาย และการใช้สื่อทรงยึดหลักจิตวิทยาว่าด้วยความแตกต่างระหว่างบุคคล แล้วทรงใช้สื่อการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้อยู่ในสภาวะที่เอื้อต่อการเรียน ๔ อย่าง คือ ได้ลงมือปฏิบัติเอง ได้รับคำติชมทันที มีความภาคภูมิใจในความสำเร็จ และได้ใคร่ครวญเรียนรู้ไปที่ละน้อยตามลำดับขั้น ให้ความสามารถตรวจสอบความรู้ได้ด้วยตนเอง

ส่วนสื่อที่ใช้ในการประกอบการสอนของพระพุทธเจ้านั้น เนื่องจากพระองค์ทรงรู้จักซึ่งเกี่ยวกับผู้เรียนมากที่สุด ในการถ่ายทอดพระธรรมเทศนา นอกจากจะทรงคำนึงถึงหลักการทางพฤติกรรมศาสตร์แล้ว ยังทรงใช้สื่อการศึกษาหรืออุปกรณ์ประกอบการสอนอีกด้วย สื่อการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการโปรดเวไนยสัตว์ โดยสรุปมี ๓ รูปแบบ คือ

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

^{๔๔} พระมหาวิระพันธ์ ชุตินฺธโร (สุปัญญบุตร), “ศึกษาวิเคราะห์การตีความและวิธีการสอนธรรมะของหลวงพ่อกุศล จิตตสุโข”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยา, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖ – ๔๔.

๑) การใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ เป็นวิธีการนำเรื่องที่เกิดขึ้นจริง ๆ มาสอนทำให้ได้ผลแน่นอน เพราะเมื่อนำเรื่องจริงที่เกิดขึ้นกับคนอื่นมาเล่าเป็นเชิงนิทานเปรียบเทียบก็จะช่วยทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ดี

๒) การใช้ภาพนิมิตเหมือนภาพยนตร์ เป็นวิธีทำให้ผู้ฟังคำสอนได้มองเห็นภาพจริงประกอบคำสอน โดยที่พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการฉายภาพให้เป็นคลื่นผ่านไปบนกระแสดิจของผู้ฟังเรียกว่า การเนรมิต ภาพที่ปรากฏนั้นเป็นภาพ ๓ มิติ ซึ่งอาจจะมุ่งให้ผู้รับเห็นได้คนเดียว หรือให้ทุกคนสามารถเห็นและสัมผัสได้

๓) การใช้วิธีทดลองด้วยตนเอง เป็นวิธีการสอนที่ให้หลักความรู้ด้านทฤษฎีก่อน แล้วให้ผู้รับคำสอนไปศึกษาค้นคว้าและทดลองด้วยตนเอง ^{๔๙}

ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ถ้าต้องการพัฒนาบุคลากรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สำเร็จ และสามารถตอบสนองความต้องการของสังคมปัจจุบันได้ จำเป็นจะต้องส่งเสริมให้เรียนรู้ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ซึ่งหมายถึงการสื่อสารเพื่อการจูงใจ ชี้แนะ และชักชวนให้บุคคลทำตามในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือโน้มน้าวใจ มีผู้รับสารเป็นเป้าหมายหลักในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจมีองค์ประกอบ ๔ อย่าง ได้แก่ ผู้ส่งสาร สารช่องทาง และผู้รับสาร จะปรากฏอยู่ในทุกสภาพการณ์ที่ทำการสื่อสาร โดยชมอนส์ ได้สรุปความหมายของการโน้มน้าวใจเพื่อการสื่อสารของมนุษย์ ที่สร้างขึ้นมา เพื่อให้มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น มีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือ ค่านิยม สามารถสรุปได้ดังนี้

๑) ผู้โน้มน้าวใจมีความตั้งใจที่จะมีอิทธิพลบางประการเหนือผู้ถูกโน้มน้าวใจ

๒) โดยปกติผู้ถูกโน้มน้าวใจ จะมีทางเลือกมากกว่าหนึ่งและผู้ถูกโน้มน้าวใจจะพยายามชักจูงผู้ถูกโน้มน้าวใจให้ยอมรับทางเลือกที่ตนเสนอ

๓) สิ่งที่ผู้โน้มน้าวใจต้องการคือการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น ทศนคติ และความเชื่อให้ถูกต้องตามความเป็นจริง ทั้งด้านอารมณ์ และพฤติกรรม เป็นต้น

๒.๖.๑ แนวคิดทางการสื่อสาร

ตามหลักการแนวคิดทางการสื่อสารแล้วไม่ว่าจะเป็นข่าวสาร ความต้องการอารมณ์ซึ่งอาจหมายถึงตัวเนื้อหาสาระ (Message) ที่ผู้ส่งสารต้องการให้ผู้รับเกิดความเข้าใจร่วมกัน หรือมีความหมายที่คล้ายคลึงกัน แต่เนื่องจากมีผู้นิยามความหมายของการสื่อสารไว้ในหลายทัศนะด้วยกันจึงอาจจะสรุปถึงลักษณะองค์ประกอบ (Communication Elements) ที่สำคัญๆ ของการสื่อสารได้อย่างน้อย ๔ ประการ ดังนี้

^{๔๙} ภาณุจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, หน้า ๑๕-๑๖.

๑) ผู้ส่งสาร (Sender) หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความคิด มีความต้องการ มีความตั้งใจที่จะส่งข้อมูลข่าวสาร มีอารมณ์ มีความรู้สึกนึกคิด มีความคิดเห็นทัศนคติ มีความเชื่อ และอื่นๆ ไปยังผู้รับสาร เพื่อก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้รับสารดังนั้นผู้ส่งสารจึงถือเป็น องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบอื่นๆ ทั้งในการเลือกข้อมูลข่าวสาร การเลือก วิธีการ และช่องทางที่จะทำให้สารไปถึงผู้รับสาร รวมทั้งการเลือกกลุ่มผู้รับสาร ผู้ส่งสารอาจเป็น บุคคลคนเดียวหรือกลุ่มบุคคลทั้งการส่งสารผู้ส่งจะส่งสารโดยมีเจตนาหรือไม่มีเจตนาก็ได้ ข้อมูล ข่าวสารอาจเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ลักษณะการ สื่อสารนั้น ทำผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จหรือความล้มเหลว สิ่งสำคัญขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้ ส่งสาร ผู้ส่งสารบางคนอาจมีบุคลิกน่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใสในสายตาของผู้รับสาร บุคคลบางคนอาจ ไม่เป็นเช่นนั้น มีปัจจัยอยู่หลายประการที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้รับสาร ซึ่งแมคครอ สกิได้กล่าวเอาไว้ ๕ ประการ ได้แก่

(๑) ความสามารถ (Competence) ได้แก่ความรู้ความสามารถในข้อมูล ข่าวสารและในการส่งสารรวมทั้งความสามารถในการจัดการควบคุมสถานการณ์ในการสื่อสาร

(๒) คุณลักษณะหรือบุคลิกลักษณะ(Character or Appearance) ได้แก่ บุคลิกที่ดีทั้งภายในและภายนอก ผู้ส่งสารจะต้องแสดงถึงความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบดีสามารถ ตัดสินใจกระทำในสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งแสดงลักษณะการให้ความอบอุ่นเป็นที่น่า ไว้วางใจ อันจะสามารถสร้างความเชื่อถือ เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้รับสาร

(๓) ความสุขุม เยือกเย็น (Composure) หมายถึง ความแคล่วคล่องในการ สื่อสารไม่มีอาการที่แสดงถึงความตื่นเต้นหวาดกลัว หรือควบคุมอารมณ์ไม่ได้

(๔) การเป็นคนที่ยอมรับหรือเป็นที่รู้จักทางสังคม (Social Ability) ลักษณะเช่นนี้จะทำให้ได้รับความรู้สึกที่ดีจากผู้รับสารในเบื้องต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้รับสารคาดหวังอยู่ ก่อนแล้ว แต่ถ้าหากผู้ส่งสารทำการสื่อสารไม่ดี อาจส่งผลทางลบต่อผู้รับสารในครั้งต่อไป

(๕).การเป็นคนเปิดเผย(Extroversion)เกิดขึ้น โดยการให้ข้อมูลที่เพียงพอ และไม่ปิดบังข้อมูลของผู้ส่งสารจะทำให้ผู้รับ สารเกิดความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองรู้สึกไว้วางใจ ผู้ส่งสารมีผลทำให้ผู้รับ สารสามารถรับรู้และเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร

๒) สาร (Message)หมายถึงเรื่องราวอันมีความหมาย ซึ่งถูกแสดงออกมาโดย อาศัยภาษาหรือสัญลักษณ์ใดๆก็ตามที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันได้ระหว่างผู้ส่งสารและ ผู้รับสาร มีอยู่ ๓ ประการ คือ

(๑) รหัสสาร (Message Codes)คือภาษา(Language) หรือสัญลักษณ์ (Signal) ที่ มนุษย์คิดขึ้นเพื่อแสดงออกแทนความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ค่านิยม และ

วัตถุประสงค์ต่างๆ ของผู้ส่งสาร รหัสสารอาจถูกแสดงออกมาเป็นสารที่เป็นทั้งภาษาพูดภาษาเขียน รหัสที่ไม่ใช่ภาษาพูดหรือภาษาเขียนที่ผู้ส่งสารจะเลือกใช้รหัสสารแบบใดนั้น ขึ้นอยู่กับระบบ สังคมวัฒนธรรมสภาพแวดล้อมของผู้รับสารซึ่งจะส่งผลให้เกิด ความเข้าใจร่วมกัน

(๒) เนื้อหาของสาร (Message Content) หมายถึงเรื่องราวสิ่งต่างๆ ที่ผู้ส่งสารต้องการจะถ่ายทอดหรือส่งไปยังผู้รับสาร แบ่งได้หลายประเภทตามเนื้อหาของสารในรูปแบบต่างๆ มีเนื้อหาเชิงวิชาการ และเนื้อหาไม่ใช่เชิงวิชาการ เป็นต้น

(๓) การจัดเรียงลำดับ (Message Treatment) หมายถึง รูปแบบวิธีการในการนำรหัสสารมาเรียบเรียงเพื่อให้ได้ใจความตามเนื้อหาที่ต้องการ ซึ่งขึ้นอยู่กับโครงสร้างของ ภาษา (Structure) และบุคลิกลักษณะของแต่ละบุคคล

๓) ช่องทางการสื่อสาร (Channel or Media) หมายถึง พาหนะตัวนำพาข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารที่ใกล้ชิดที่สุด อาศัยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ อัน ได้แก่ การมองเห็นการได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัส รวมถึงคลื่นแสงคลื่นเสียงและอากาศที่อยู่รอบๆ ตัว ซึ่งลักษณะการสื่อสารไม่ว่าผู้ส่งสารจะใช้กลยุทธ์อะไร การสื่อสารจะเกิดประสิทธิผลได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่

(๑) ความเหมาะสมของสื่อกับผู้ส่งสาร ได้แก่ ความสามารถความชำนาญในการใช้สื่อของผู้ส่งสาร

(๒) ความเหมาะสมของสื่อกับเนื้อหาของสาร ได้แก่ ระดับความสามารถของสื่อในการถ่ายทอดเนื้อหาอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนหรือมากน้อยเพียงใด

(๓) ความเหมาะสมของสื่อกับผู้รับสาร ได้แก่ ความสามารถที่ผู้รับจะสามารถเข้าถึงสื่อประเภทต่างๆ

(๔) ความเหมาะสมของสื่อกับสภาพแวดล้อม ได้แก่ การเข้ากันได้ของสื่อกับสภาพแวดล้อมในสถานการณ์ของการสื่อสารที่เป็นอยู่ในขณะนั้นเช่นพื้นที่เป็นภูเขาหรือเป็นเกาะ เป็นต้น

(๕) ความเหมาะสมของสื่อกับปัจจัยด้านการเงิน ได้แก่ การพิจารณาถึงงบประมาณการใช้จ่ายให้เหมาะสมกับการเลือกใช้สื่อ

๔) ผู้รับสาร (Receiver) เนื่องจากผู้รับสารเป็นบุคคลที่สำคัญในการสื่อสารแม้การสื่อสารจะเริ่มต้นจากผู้ส่งสาร แต่บุคคลที่จะแสดงว่าการสื่อสารประสบความสำเร็จหรือไม่นั้นก็คือผู้รับสาร ถ้าผู้รับสารต้องการรับสารตามที่ผู้ส่งสารส่งในขณะนั้น หรือผู้รับสารมีความรู้ในการที่จะทำความเข้าใจต่อสาร ก็จะทำให้การสื่อสารสำเร็จได้โดยง่าย ในทางตรงข้ามหากผู้รับสารขาดความสนใจ ปิดกั้นการรับข่าวสาร หรือผู้รับที่ไม่สามารถทำความเข้าใจในสารที่ผู้ส่งให้ได้ก็จะทำ

ให้การสื่อสารนั้นล้นเหลือ ดังนั้นการสื่อสารทุกครั้งสิ่งที่ผู้ส่งจะต้องพิจารณาและคำนึงถึงอย่างมากก็คือผู้รับสาร^{๕๐} แสดงให้เห็นได้ว่า วิธีการเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้าทรงใช้พุทธวิธีในการสอนได้อย่างมีระบบ มีผลสัมฤทธิ์ทำให้พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงถาวรมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะทรงมีพระคุณสมบัติในฐานะผู้ส่งสารมีจุดมุ่งหมาย มีวิธีการสอนมีอุบายประกอบการสอน มีรูปแบบและแผนการสอนเป็นอย่างดี

^{๕๐} ชีรวัด บำเพ็ญบุญบารมี.(ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://sripawat.net/7.17.htm>. (๑๒ ก.พ.